



Από την κακοδαιμονία της «εξάρτησης» στην «Αλλαγή»



γράφει η ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ*

Κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, η ελληνική Αριστερά βρίσκεται ενώπιον μιας πολυεπίπεδης μεταμόρφωσης του ελληνικού οικονομικού και κοινωνικού σχηματισμού. ΚΚΕ και ΕΔΑ, επερωτώντας ευθέως το εύρος και τα χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής-παραγωγικής διαδικασίας, θα διαβάσουν τη σύγχρονή τους οικονομική πραγματικότητα υπό το θεωρητικό πρίσμα της εξάρτησης και της υπανάπτυξης, προσεταιριζόμενα αναλυτικά σχήματα που προσιδιάζουν στις νεομαρξιστικές θεωρίες. Υπό το φως αυτής της θεώρησης, θα «εθνικοποιήσουν» τις πολιτικές διαιρέσεις αντιπαραθέτοντας στις «δυνάμεις της υποτέλειας» τις «δυνάμεις της Αλλαγής», μια ασαφώς οριζόμενη αντιμονοπωλιακή κοινωνική-ταξική-πολιτική συμμαχία που θα «ολοκληρώσει» την εθνική-οικονομική ανεξαρτησία.

Η δεκαετία του '50 βρίσκει την Ελλάδα μια φτωχή αγροτική χώρα, στην οποία ο βιομηχανικός τομέας αποτελούσε μόνο το 20% του ΑΕΠ και το κατά κεφαλήν εθνικό εισόδημα ήταν πολύ χαμηλότερο από τον δυτικοευρωπαϊκό μέσο όρο. Μέχρι την εκδήλωση του πραξικοπήμα-

τος το 1967, η εικόνα αυτή έχει σε μεγάλο βαθμό μεταβληθεί. Καταγράφεται υψηλός ρυθμός μεγέθυνσης του ΑΕΠ και αύξηση των επενδύσεων, με διόγκωση μάλιστα του βιομηχανικού τομέα της οικονομίας, ευρύ πρόγραμμα ηλεκτρισμού, σταδιακή επαναφορά της εμπιστοσύνης στο τραπεζικό σύστημα. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα η ελληνική οικονομία να ξεπερνά τον κατά βάση αγροτικό της χαρακτήρα, ενώ από

* Μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο
Πάντειο Πανεπιστήμιο

το 1955-1956 αυξάνονται σημαντικά οι ιδιωτικές και δημόσιες επενδύσεις (Καζάκος, 2001· Ιορδάνογλου, 2004).

Η παραπάνω συνοπτική περιγραφή, που στις σημερινές μελέτες για τις δεκαετίες του '50 και του '60 αποτελεί έναν μάλλον «κοινό τόπο», δεν θα έβρισκε διόλου σύμφωνη την ελληνική Αριστερά της περιόδου εκείνης. Τόσο ο μηχανισμός του ΚΚΕ, ο οποίος από το τέλος του Εμφυλίου βρίσκεται διάσπαρτος στις λαϊκές δημοκρατίες και τη Σοβιετική Ένωση, όσο και η νόμιμη από το 1951 κομματική μορφή, η ΕΔΑ, ασκούν πάγια κριτική στο είδος και το εύρος της αναπτυξιακής διαδικασίας. Στο πρόγραμμα του ΚΚΕ το 1961, για παράδειγμα, συναντάμε μια εκτίμηση που επαναλαμβάνεται σταθερά στα κομματικά κείμενα καθ' όλη τη δεκαετία του '60: «Η Ελλάδα είναι υποανάπτυκτη καπιταλιστική χώρα, βασικά αγροτική, με σχετική ανάπτυξη της βιομηχανίας, με ορισμένα μισοφεουδαρχικά υπολείμματα και με κύριο χαρακτηριστικό τη σημαντική εξάρτηση από το ιμπεριαλιστικό μονοπωλιακό κεφάλαιο». ¹ Ανάλογες είναι και οι διατυπώσεις της ΕΔΑ. Πρόκειται για μια ανάγνωση που έχει συστηματοποιηθεί προπολεμικά, αρχικά στην 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ (1934). ²

Η «υποανάπτυξη» και η «εξάρτηση» (από το «ξένο κεφάλαιο») είναι οι δύο κομβικές έννοιες μέσω των οποίων γίνεται αντιληπτή η παραγωγική δομή της χώρας και η θέση της στον διεθνή οικονομικό καταμερισμό. Αυτές δομούν και τα αναλυτικά σχήματα που ακολουθούν οι τότε κομματικές αναγνώσεις – θεμελιωμένες στο έδαφος της λενινιστικής κληρονομιάς όπως τη μετέπλαθαν και

επικαιροποιημένες από τις νεομαρξιστικές προσεγγίσεις. Ας επικαλεστούμε τη χαρακτηριστική επ' αυτών διατύπωση που βρίσκουμε σε ένα άλλο προγραμματικό κείμενο του ΚΚΕ της ίδιας περιόδου (1957): «Το κύριο γνώρισμα της [οικονομίας] μεταπολεμικά είναι το μέγάλωμα της εξάρτησής της από το ξένο κεφάλαιο, είναι η παραπέρα συγκέντρωση και συγκεντροποίηση της παραγωγής και του εμπορίου στα χέρια συνδεδεμένων με το ξένο κεφάλαιο και το κράτος λίγων μονοπωλίων, που γίνεται σε βάρος της μη μονοπωλιακής αστικής τάξης και του εργαζόμενου λαού, που η κατάστασή του όχι μόνο δεν καλυτέρευσε, αλλά αντίθετα χειροτέρευσε σε θέση με την προπολεμική». ³

Πραγματική ανάπτυξη και ματαιώσεις

ΕΔΑ και ΚΚΕ αμφισβητούν ευθέως το αναπτυξιακό υπόδειγμα που ακολουθείται από την κυβερνώσα Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ). Θεωρώντας την προωθούμενη εκβιομηχάνιση ανεπαρκή και χωρίς τον αναγκαίο προγραμματισμό, ασκούν κριτική συνολικά στις οικονομικές επιλογές της κυβέρνησης Καραμανλή (1956-1963), ιδίως σε ό,τι αφορά τις διευκολύνσεις στην ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα, τα κίνητρα για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων, την εδραίωση μονοπωλίων-ολιγοπωλίων στις αγορές προϊόντων, τη μισθολογική στασιμότητα και τον περιορισμό του προστατευτισμού κυρίως λόγω της σύνδεσής με την Κοινή Αγορά.

Επιπλέον, θεωρούν ότι η όποια εκβιομηχάνιση επιτυγχάνεται σε βάρος της εργατικής τάξης, μέσω της εντατικοποίησης της εργασίας. Η μεταπολεμική νομοθεσία άλλωστε επιτρέπει τον έλεγχο των συνδικαλιστικών οργανώσεων, ενώ

1. Πρόγραμμα του ΚΚΕ (8ο Συνέδριο ΚΚΕ, Αύγουστος 1961), *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, 1961-1967*, τόμ. 9ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002, σ. 39-56: 45.

2. Σύμφωνα με τις τότε αναγνώσεις η Ελλάδα ανήκε στις χώρες με μέσο επίπεδο καπιταλιστικής ανάπτυξης, ασθενή βιομηχανία, σημαντικά κατάλοιπα φεουδαρχικών σχέσεων και εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο: «Απόφαση για την κατάσταση στην Ελλάδα και τα καθήκοντα του Κόμματος» (Ιανουάριος 1934), *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα (1934-1940)*, τόμ. 4ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975, σ. 13-34: 19.

3. Προγραμματική Διακήρυξη του ΚΚΕ προς τον ελληνικό λαό (Για μια Ελλάδα ανεξάρτητη, δημοκρατική, ειρηνική, ευτυχημένη), *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1956-1961*, τόμ. 8ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1997, σ. 192-218: 193.

οι συλλογικές διαπραγματεύσεις των μισθών δεν είναι ελεύθερες καθώς ήταν θεμελιώδης παραδοχή της μεταπολεμικής κυβερνητικής πολιτικής ότι οι μισθολογικές αυξήσεις δεν θα ξεπερνούσαν την αύξηση της παραγωγικότητας.

Από την πλευρά τους, οι δύο εκφάνσεις της Αριστεράς αντιπροτείνουν ένα ισχυρά εκσυγχρονιστικό αναπτυξιακό πρότυπο εμπνευσμένο από το υπόδειγμα των σοσιαλιστικών δημοκρατιών: ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας μεγάλης κλίμακας κυρίως κεφαλαιουχικών αγαθών, εντατική εκμετάλλευση των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πόρων, ισχυρός κρατικός τομέας με ευρείες εθνικοποιήσεις των βασικών πυλώνων της οικονομικής ζωής, εκτενείς δημόσιες επενδύσεις, ισχυρός προγραμματισμός και παρεμβατισμός, υποκατάσταση των εισαγωγών και προνομιακές εμπορικές σχέσεις με τις λαϊκές δημοκρατίες και τη Σοβιετική Ένωση. Κομβικές για το αναπτυξιακό αυτό πρότυπο οι μετακατοχικές αναλύσεις του περιοδικού *Ανταίος*, της εταιρείας ΕΠ(ιστήμη)-ΑΝ(οικοδόμηση) και του θεμελιακού έργου του Δημήτρη Μπάτση *Η βαριά βιομηχανία στην Ελλάδα*.

Το προτεινόμενο προγραμματικό πλαίσιο για τη διαρθρωτική μεταβολή της αναπτυξιακής δομής της χώρας παισιώνεται από μια ρητορική αλληπάλληλων ματαιώσεων, χαρακτηριστική της μεταπολεμικής περιόδου. Κομβική στο σχήμα αυτό είναι η δεκαετία του '40 και το σύντομο διάστημα από το τέλος του πολέμου έως την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και την εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ, όταν «διαστρεβλώνεται» πλήρως ο χαρακτήρας που θα μπορούσε να λάβει η μεταπολεμική ανασυγκρότηση (Κωνσταντινίδης, 1965). Μια διαστρέβλωση που αποδίδεται σε «συμφέροντα πολιτικά, οικονομικά και εμπορικά» προκειμένου να παραμείνει η Ελλάδα χώρα υπανάπτυκτη, αγροτική, πηγή πρώτων υλών και αγορά βιομηχανικών προϊόντων⁴ – ένα αγροτικό

εξάρτημα των μεγάλων ιμπεριαλιστικών χωρών της Δύσης, όπως την αποκαλεί το ΚΚΕ.⁵ Στην κομματική αφήγηση, η εθνική απελευθέρωση και ο κοινωνικός μετασχηματισμός που επαγγέλθηκε η εαμική εποποιία παραμένουν εκκρεμή, καθώς στο τέλος του πολέμου «ξένοι ιμπεριαλιστές», Άγγλοι και Αμερικανοί, μαζί με τη «ντόπια ολιγαρχία», επέβαλαν «ένα καθεστώς άγριου διωγμού (...) που ωδήγησε στον εμφύλιο πόλεμο»,⁶ εκμεταλλευόμενοι προς όφελός τους τις πλουτοπαραγωγικές πηγές και κατοχυρώνοντας «το καθεστώς της υποτέλειας με υποδουλωτικές συμφωνίες και νόμους».⁷

Παραδοσιακά, στο σχήμα αυτό του ματαιωμένου μετασχηματισμού της χώρας από καθυστερημένη αγροτική οικονομία (με φεουδαρχικές επιβιώσεις, μικρό κλήρο, ασθενή παραγωγική ικανότητα, ανύπαρκτα εγγειοβελτιωτικά έργα) σε ανεπτυγμένη βιομηχανική αποδίδεται στην εγχώρια αστική τάξη που δεν εκπλήρωσε την ιστορική της αποστολή, «συμβιβαζόμενη» με τα «αντιδραστικά τζάκια» και «υποδουλώνοντας» τη χώρα στο ξένο κεφάλαιο.⁸ Η διευκόλυνση εισδοχής του «ξένου κεφαλαίου» στην ελληνική οικονομία, η κεφαλαιακή διείσδυση και λειτουργία –κατεξοχήν και α ρίγιό μονοπωλιακή– βρίσκεται κατά συνέπεια στον πυρήνα των κομματικών αναλύσεων της Αριστεράς.

Στον τροπικό του ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου

Η περίοδος μετά τον δεύτερο μεγάλο πόλεμο αποτελεί στην ανάλυση της Αριστεράς μία φάση κατά την οποία

έκδοση Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα 1956, σ. 9 και 43-44.

5. Ενδεικτικά: Προγραμματική Διακήρυξη του ΚΚΕ, *ό.π.*, σ. 199.

6. ΕΔΑ, *Πρόγραμμα Πατριωτικής Συνεργασίας*, Αθήνα 1961, σ. 12.

7. ΚΚΕ, Πολιτική απόφαση (8ο Συνέδριο, 1961), *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, 1961-1967*, *ό.π.*, σ. 18-38: 20.

8. ΕΔΑ, *Πρόγραμμα*, Αθήνα 1960, σ. 11.

4. Ενδεικτικά: *Εισηγήσεις στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ (15-18 Ιουλίου 1956). Εισηγήσεις, Πολιτική Απόφαση, Ψηφίσματα, Καταστατικό*,

αυξάνεται η συγκέντρωση κεφαλαίου και διευρύνεται η διείσδυση ξένου μονοπωλιακού κεφαλαίου στη χώρα, με τη συνδρομή ενός πλέγματος κανονιστικών πράξεων και πολιτικών ευνοιών. Άλλωστε, στο αναπτυξιακό μοντέλο που επικρατεί μεταπολεμικά η προσέλκυση ξένων επενδύσεων είναι βασική επιδίωξη. Η θεμελιακή αυτή επιλογή είχε αποτυπωθεί στο νομοθετικό διάταγμα 2687/1953 που διαμόρφωσε ένα εξαιρετικά ευνοϊκό πλαίσιο προστασίας και φορολόγησης (αλλά και επαναπατρισμού) των κερδών των ξένων εταιριών.

Η κεφαλαιακή διείσδυση, όπως περιγράφεται, λαμβάνει χώρα είτε απευθείας με τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων είτε με την αλλαγή του μετοχικού κεφαλαίου των υφιστάμενων, αλλά και μέσω της εξαγοράς ή της συμμετοχής σε εγχώρια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Επιπλέον, συντελείται και εμμέσως, λόγω του εξαναγκασμού της χώρας σε εξωτερικό δανεισμό προκειμένου να καλυφθούν κυρίως ανάγκες επενδυτικής δανειοδότησης στις οποίες η εγχώρια χρηματαγορά δεν μπορεί να ανταποκριθεί. Η Ελλάδα υποχρεώνεται έτσι σε εξωτερικό δανεισμό με υψηλά επιτόκια, δεσμευτικό για τον τρόπο και τους όρους χρήσης των δανείων (π.χ. δημιουργία έργων υποδομής που εξυπηρετούν ξένες κεφαλαιακές επενδύσεις).

Οι επιπτώσεις αυτής της κεντρικής επιλογής περιγράφονται ως καταστροφικές για την εγχώρια δημοσιονομική και παραγωγική λειτουργία: η εξωτερική δανειοδότηση δημιουργεί έναν φαύλο κύκλο δημόσιου χρέους· ιδρύονται επιχειρήσεις ανταγωνιστικές προς τις εγχώριες, με τις τελευταίες να οδηγούνται αναπόφευκτα σε μαρασμό· οι προνομιακές λεόντειες συμβάσεις και όροι με τους οποίους αποδίδονται πόροι προς εκμετάλλευση ζημιώνουν το δημόσιο· η αποφυγή επανεπένδυσης στο εσωτερικό των όποιων κερδών που αποκομίζουν οι ξένες εταιρίες και η φυγάδευσή τους εκτός χώρας καταγράφεται, τέλος, ως μία πάγια τακτική του ξένου κεφαλαίου.

Σε αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, το εξωτερικό εμπόριο της χώρας γίνεται

επίσης αντιληπτό ως μέσο διατήρησης της ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας και της εξάρτησης. Η θεσμοθέτηση της ελευθερίας των εισαγωγών (παρά τη διατήρηση των δασμών) εμφανίζεται ως βασική αιτία παρεμπόδισης της ενδογενούς ανάπτυξης εκείνων των κλάδων που θα μπορούσαν να τις υποκαταστήσουν και κατ' επέκταση ως αιτία ανάσχεσης νέων θέσεων εργασίας – αλλά και λόγος να υφίστανται τα ελληνικά προϊόντα αθέμιτο ανταγωνισμό. Η κριτική για το παθητικό εμπορικό ισοζύγιο που συνεπάγεται το μίγμα εισαγωγών (κεφαλαιουχικά αγαθά, ημικατεργασμένα, καταναλωτικά) απέναντι στην κατεξοχήν αγροτική εξαγωγική δομή πλαισιώνεται από μια βασική παράμετρο που επικαθορίζει για την ελληνική Αριστερά το όλο πλαίσιο των συναλλαγών: ο προσανατολισμός των εμπορικών σχέσεων προς τις δυτικές οικονομίες βρίσκεται στον πυρήνα της αριστερής κριτικής, αφού η επέκταση των διμερών σχέσεων με τις χώρες του «ανατολικού μπλοκ» είναι συνώνυμη, στις κομματικές θεωρήσεις, με εξαγωγική αγροτικών και εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών σε συμφέρουσες τιμές και διευκολύνσεις με συμφωνίες κλήριγγ.

«Όταν στερεύει η αποικιοκρατία»: η Ελλάδα στην Κοινή Αγορά⁹

Το κεντρικό στην εδαϊκή θεώρηση σχήμα του ρόλου των ξένων κεφαλαιακών εισροών, της εγκατάστασης ξένων επιχειρήσεων και της γραμμικής απόληξής

9. Για τις θέσεις που διατυπώνονται εκ μέρους της ΕΔΑ αναφορικά με τη Συμφωνία Σύνδεσης με την Κοινή Αγορά, οι οποίες είναι ωστόσο αντιπροσωπευτικές για το σύνολο της ελληνικής Αριστεράς, βλ. τις δύο επίτομες κομματικές εκδόσεις με σχετικά άρθρα και κοινοβουλευτικές αγορεύσεις του κόμματος: Νίκος Κιτσίκης (επιμ.) *Η Θύελλα της Κοινής αγοράς*, Αθήνα 1962 και Ηλίας Ηλιού, *Η ελληνική οικονομία κάτω από τον οδοστρωτήρα της Κοινής Ευρωπαϊκής Αγοράς*, Αθήνα 1959. Οι συμβολές του Ηλιού (αγορεύσεις, αρθρογραφία, εισηγήσεις) κατατίθενται και στην επίτομη έκδοση Ηλίας Ηλιού, *Η αλήθεια για την Κοινή Αγορά*, Αθήνα 1962.

τους σε μονοπώλια με την καταστροφή της εγχώριας παραγωγής, προβάλλεται και αναδιπλασιάζεται στην Κοινή Αγορά, η οποία θα ιδωθεί, κατά τη χαρακτηριστική έκφραση και του ΚΚΕ, σαν «διακρατική ένωση των μεγαλύτερων μονοπωλίων της Δυτικής Ευρώπης για την ανακατανομή της παγκόσμιας καπιταλιστικής αγοράς, των πηγών πρώτων υλών και των σφαιρών εξαγωγής κεφαλαίου, για τη μεγαλύτερη διείσδυσή τους στην οικονομία των πιο αδυνάτων συνεταίρων τους και την αρπαγή του εθνικού τους πλούτου, για την εντατικότερη εκμετάλλευση εργαζομένων».¹⁰

Από τον Νοέμβριο 1962 έχει τεθεί σε ισχύ η Σύνδεση με τη μικρή Ευρώπη των Έξι, την οποία η ελληνική Αριστερά της περιόδου ενσωματώνει στο ευρύτερο σχήμα περί πολιτικής «ανοικτών θυρών». ΕΔΑ και ΚΚΕ αναπτύσσουν μια ισχυρή, πολεμική αντίθεση απέναντι σε ό,τι ο Ηλίας Ηλιού χαρακτηρίζει «καταστροφή ανάλογη της μικρασιατικής και της γερμανικής κατοχής». Υιοθετείται, έτσι, πλήρως μια ρητορική κινδυνολογία για να εκφράσει μια συνολική και επί της αρχής αντίθεση απέναντι στην ιδέα της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης· αντίθεση η οποία από τα μέσα της δεκαετίας του '60 αρχίζει να μετεωρίζεται μεταξύ της κατάρτησης της Συμφωνίας και της αναθεώρησης των βασικών όρων της. Συνολικά, τα κομμουνιστικά και κομμουνιστογενή κόμματα της περιόδου, στη Δυτική Ευρώπη εν γένει, προσλαμβάνουν την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση ως ψυχροπολεμικό σύστημα-σχέδιο που λειτουργεί σαν οικονομικό σκέλος του ΝΑΤΟ, διευρύνοντας την ηγεμονία των ΗΠΑ στον ευρωπαϊκό χώρο και υπονομεύοντας την κρατική κυριαρχία. Στην ελληνική περίπτωση, η πρόσληψη αυτή συνοδεύεται από μια εκτενή ανάλυση που επικεντρώνει στις οικονομικές πτυχές της Σύνδεσης.

Οι βασικοί άξονες γύρω από τους οποίους εκτυλίσσεται το επιχείρημα της

ΕΔΑ αφορούν (α) τον δασμολογικό αποπλισμό που συνεπαγόταν η Σύνδεση (σε βάθος δεκαετίας και ανάλογα με το προϊόν και τον κλάδο παραγωγής) σε βιομηχανικά και γεωργικά προϊόντα, κάτι που θα μπορούσε να λειτουργήσει υπονομευτικά για την αναιμική ελληνική βιομηχανία και γεωργία οι οποίες δεν είχαν τύχει του αναγκαίου εκσυγχρονισμού προκειμένου να μπορέσουν να ανταποκριθούν στον ανταγωνισμό με τα ευρωπαϊκά προϊόντα παραγόμενα με σαφώς χαμηλότερο κόστος, (β) τις επιπτώσεις της σύνδεσης σε έναν ενιαίο οικονομικό χώρο εξαιρετικά άνισα ανεπτυγμένων χωρών και την παγίωση ενός παραγωγικού, εξαγωγικού και εισαγωγικού προτύπου που θα υπονομεύει εσαεί την όποια ουσιαστική ισότητα στο εσωτερικό της ΕΟΚ και τέλος (γ) το κανονιστικό πλαίσιο των εμπορικών ανταλλαγών. Το πρόβλημα συμπυκνώνεται στις διατάξεις εκείνες της συμφωνίας που επεδίωκαν να προσανατολίσουν τη χώρα προς την αγορά των χωρών των Έξι, κατεύθυνση που καταγράφεται σαν «αποκλεισμός» από ευρύτερους, ισχυρούς ή αναδυόμενους οικονομικούς χώρους (πέραν δηλαδή της Δυτικής Ευρώπης).

Εν προκειμένω, η επιχειρηματολογία ακολουθεί τις βασικές προκείμενες της οικονομικής ανάλυσης του κόμματος και τις επιβεβαιώνει χωρίς να συνεισφέρει μια διαφοροποιημένη θεωρητικοποίηση που να επικεντρώνεται αποκλειστικά και αυτοτελώς στο νέο ευρωπαϊκό εγχείρημα. Η σύνδεση ενός πυρήνα ανεπτυγμένων και εκβιομηχανισμένων κρατών με χώρες περιφερειακές, όπως συνέβαινε εν προκειμένω με τη Συμφωνία Σύνδεσης, εγγράφεται για την ΕΔΑ στο πλαίσιο μιας «νεοαποικιακής» τάσης να διαιωνιστεί ο διεθνής καταμερισμός εργασίας στη βάση της αντίθεσης εκβιομηχανισμένες χώρες – χώρες αγροτικές/παραγωγί πρώτων υλών/αγορές προϊόντων που «καταλυστούνται» με το σύστημα των ανισότιμων ανταλλαγών. Όταν στερεύει η αποικιοκρατία, σχολιάζει ο Ηλιού, δημιουργούνται όροι εκμετάλλευσης άλλων πληθυσμών (Ηλιού, 1962: 155).

10. Απόφαση του Πολιτικού Γραφείου της ΚΕ του ΚΚΕ («Για τη σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά»). Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα, 1961-1967, ό.π., σ. 145-151.

Προσεγγίζοντας την υπανάπτυξη

Κατά τη δεκαετία του '60 και κυρίως του '70, αποκτά ιδιαίτερη επιδραστικότητα η νεο-μαρξιστική θεωρία που προωθεί μια πρόσληψη του ιμπεριαλισμού κατεξοχήν ως πηγής ανάσχεσης της ανάπτυξης. Τα έργα των θεμελιωτών της θεωρίας, Πωλ Μπάραν (Paul Baran) και Πωλ Σουήζυ (Paul Sweezy), δεν κυκλοφορούν στην Ελλάδα παρά μέσα στη χούντα. Νωρίτερα όμως μεταφράσεις μελετών τους εμφανίζονται σε οικονομικά περιοδικά όπως τα *Σύγχρονα Θέματα* ή η *Νέα Οικονομία*.

Η θέση που καταλαμβάνουν οι νέες αποικίες στον νέο παγκόσμιο χάρτη και τα προβλήματα τα οποία θα πρέπει να υπερκεράσει η μεταποικιοκρατική αναπτυξιακή πολιτική μεταθέτουν τα ερωτήματα και στην οικονομική περιφέρεια, επερωτώντας το καθιερωμένο έως τότε παράδειγμα των θεωριών εκσυγχρονισμού (P.N. Rosenstein-Rodan, R. Nurske, A. Hirschman, A. Lewis, W.W. Rostow) που επικρατούσαν κατά τη δεκαετία του '50 και την αισιόδοξη γραμμικότητα από την οποία διαπνέονται.

Βρισκόμαστε άλλωστε σε μια περίοδο διεύρυνσης της αμερικανικής ηγεμονίας αλλά και των αντιαποικιοκρατικών αγώνων, που επηρεάζει μεθοδολογικά τις αναλύσεις της περιόδου οι οποίες εστιάζουν στις «υπο-ανάπτυκτες» ή λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες προκειμένου να αντλήσουν συμπεράσματα αναφορικά με τη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος στο σύνολό του. Κατ'επέκταση, η ανάλυση εκκινεί από τη γεωπολιτική μονάδα του κράτους και τις διακρατικές σχέσεις οικονομικής κυριαρχίας, υποβαθμίζοντας την παράμετρο των ταξικών αντιθέσεων στο εσωτερικό της κάθε χώρας, ενώ βασική αναλυτική έννοια καθίσταται η απόσπαση πλεονάσματος (ή εν γένει κάποιας μορφής μεταφορά πόρων) από την περιφέρεια προς τη μητρόπολη (Brewer, 1990).

Έννοιες όπως ο μονοπωλιακός έλεγχος της εμπορίας ή οι άνισες ανταλλαγές, ο διεθνής παραγωγικός κατα-

μερισμός, η παρασιτική αστική τάξη, εμφανίζονται έτσι σποράδην στις αναλύσεις των κομμάτων της ελληνικής Αριστεράς. Από το μέσα της δεκαετίας του '60 υιοθετούνται και ενσωματώνονται ανάλογοι αναλυτικοί όροι. Η ελληνική οικονομία –μια απόφυση του καπιταλιστικού κόσμου– γίνεται αντιληπτή ως «δορυφοροποιημένη» γύρω από ανεπτυγμένες οικονομίες, γεγονός που δεν της επιτρέπει να εκμεταλλευτεί τα πλεονεκτήματα κανενός από τα δύο παγκόσμια συστήματα, ούτε του καπιταλιστικού ούτε και του σοσιαλιστικού (Γουργιώτης, 1967: 53). Στο ίδιο πνεύμα, ο Ηλίας Ηλιού, κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ και βασικός εισηγητής σε θέματα οικονομικού ενδιαφέροντος, περιγράφει τον καπιταλισμό σαν ένα σύστημα με δύο πόλους: τα «κυριαρχούμενα» έθνη, τα οποία διατηρούνται σε τροχιά εξάρτησης γύρω από τα «κυριαρχούντα», καθώς τους αφαιρείται τμήμα του πλούτου τους – με την εγκαθίδρυση διεθνών μονοπωλίων, με δυσμενείς όρους οικονομικού δανεισμού, με τη μεταφορά οικονομικού πλεονάσματος και υπεραξίας, με το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου ή τις ανισότητες ανταλλαγές και τον μηχανισμό των ισοτιμιών. Πρόκειται για μια διαδικασία που εγκλωβίζει τις κυριαρχούμενες χώρες στο αδιέξοδο ενός φαύλου κύκλου με μόνη δυνατή απεμπλοκή την «τομή» της «αποδορυφοροποίησης».¹¹

Για την «Αλλαγή»

Το παραπάνω αναλυτικό πλαίσιο σκιαγραφεί και τη βασική αντίθεση/σύγκρουση της περιόδου ανάμεσα στον «ιμπεριαλισμό» και την «ντόπια πλουτοκρατική ολιγαρχία» αφενός και «όλους του υπόλοιπους» ή «όλο το έθνος» αφετέρου, καταπώς σχηματικά διατυπώνεται στα επίσημα κείμενα του ΚΚΕ. Σε μια

11. Η. Ηλιού, «Ο ρόλος της νεολαίας για την εθνική δημοκρατική αναγέννηση της Ελλάδος», 2.1967, ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 279, σ. 3-5.

ελαφρώς διαφορετική διατύπωση, το «έθνος» συσπειρώνεται απέναντι στις μονοπωλιακές επιχειρήσεις (αδιευκρίνιστης εθνικής ταυτότητας) και στη δράκα της ελληνικής «εμπορομεσιτικής μεγαλοπλουτοκρατίας». Η περιφρούρηση του ελληνικού οικονομικού χώρου είναι το τερραίν αυτής της αντιπαράθεσης, η οποία ακριβώς διαχωρίζει κάθετα την αστική τάξη, επιτρέποντας στα κομμουνιστικά και κομμουνιστογενή κόμματα της περιόδου να αναζητήσουν στην «εθνική» αστική τάξη, αυτήν που συνδέεται «με την εθνική παραγωγή και την εθνική αγορά», πιθανώς «τάξεις αντίστασης στην ξενική εξάρτηση και κάτω από ορισμένες συνθήκες και διαθέσεις συνεργασίας με το λαϊκό κίνημα». ¹² Σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο, τα αιτήματα που προτάσσονται αφορούν την «κατοχύρωση με νόμο του εθνικού χαρακτήρα των επιχειρήσεων και της προστασίας της εθνικής παραγωγής», καθώς και την κατάρρηση-αναθεώρηση των προνομίων που προβλέπονταν νομοθετικά υπέρ του ξένου επιχειρηματικού κεφαλαίου (Κυριαζής, 1965).

Αυτός ο πρωτόλειος διαχωρισμός ανάμεσα στην «εγχώρια» και την «κομπολιτική», «μονοπωλιακή» ή «εμπορομεσιτική» αστική τάξη διατρέχει τις αναλύσεις της περιόδου. Η δεύτερη συστοιχίζεται με τα χαρακτηριστικά του «μεταπρατισμού» περιγραφόμενη ως «μεσιτεύουσα» υπέρ του ξένο κεφαλαίου ή, με τα λόγια του Ηλία Ηλιού, «παρέχοντας υπηρεσίες για υποδούλωση λαμβάνει μεσιτείες, προμήθειες, διευθυντικές θέσεις» (Ηλιού, 1956: 25).

Ιδιαίτερο βάρος πάντως μοιάζει να αποδίδεται και σε έναν άλλο κοινωνικό πρωταγωνιστή, πέραν του γνώριμου διπόλου αστική-εργατική τάξη. Η διόγκωση του τριτογενούς τομέα της παραγωγής και η μαζικοποίηση των μεσαίων στρωμάτων υποχρεώνει σε μια συστηματική ενασχόληση με αυτά. Η ενδιαμέση θέση τους μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης, αλλά και η

κοινωνική ή ακόμη πολιτική-ιδεολογική ανομοιογένειά τους, συνιστά πρόβλημα που προσκρούει στις θεωρητικές αδράνεις και τα μηχανιστικά σχήματα που κατά κανόνα υιοθετούνται στις ταξικές αναλύσεις. Σε μια νοπητή αλυσίδα εκμεταλλευτή-εκμεταλλεόμενου, κομβική στην αριστερή παραστασιακή πρόσληψη, «τα μεσαία στρώματα καταπιέζονται από το μεγάλο κεφάλαιο και το κράτος και ασκούν την εκμετάλλευσή τους στην εργατική τάξη και την αγροτιά που αποτελούν την κύρια καταναλωτική τους πελατεία». ¹³ Από την άλλη, ο αριθμός των μεσαίων στρωμάτων κρίνεται ως «νοσηρά δυσανάλογος», ίδιον της καθυστερημένης μορφής της ελληνικής οικονομίας, ενώ τους αποδίδεται ακόμα και ο χαρακτήρας της «παρασιτικής απασχόλησης» που επιβαρύνει το κόστος ζωής λόγω της πολλαπλής διαμεσολάβησης (Ηλιού, 1956: 29-30).

Εξ αρχής πάντως γίνεται αντιληπτό το πολιτικό βάρος που τα εν λόγω στρώματα διαθέτουν καθώς και η επιδραστικότητα τους στη διαμόρφωση των ευρύτερων πολιτικών τάσεων. Η επιλογή της ενσωμάτωσής τους στο «πάνθεο» των δημοκρατικών δυνάμεων που θα αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη του κοινωνικού μετασχηματισμού (όπως αυτός κάθε φορά ορίζεται) χρονολογείται πάντως νωρίτερα, ήδη από τα συμπεριληπτικά λαϊκά-αντιφασιστικά μέτωπα των προηγούμενων δεκαετιών. Εν προκειμένω, το κοινωνικά ευρύ υποκείμενο που «επιτρέπει» η μετά το 2ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ εποχή συμπυκνώνεται υποδειγματικά στη διατύπωση της 7ης Ολομέλειας του ΚΚΕ (1957): «Ο χαρακτήρας της αλλαγής που χρειάζεται άμεσα η χώρα είναι εθνικός-αντιιμπεριαλιστικός-δη-

13. Σχετικά με τον προβληματισμό για τα μεσαία στρώματα βλ., μεταξύ άλλων, «Σχέδιο εισήγησης για την ανάπτυξη των αγώνων και της κομματικής δουλειάς στα μεσαία στρώματα», ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 418. «Τα προβλήματα οργάνωσης της πάλης των μεσαίων στρωμάτων», ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 418. Νίκος Μήτρου, «Ο ρόλος των μεσαίων στρωμάτων», *Ελληνική Αριστερά*, τεύχ. 11-12, Ιούνιος-Ιούλιος 1964, σ. 36-41: 37 και 41 (υποσημ. 3), [αναδημοσίευση από τον *Νέο Κόσμο*, τεύχ. 5, Μάης 1964].

12. Θέσεις για τα σαραντάχρονα του ΚΚΕ (Αύγουστος 1958), *Το ΚΚΕ. Επίσημα κείμενα, 1956-1961*, ό.π., σ. 310-357: 349-350.

μοκρατικός με κινητήριες δυνάμεις την εργατική τάξη, την αγροτιά, τα μεσαία στρώματα των πόλεων την πατριωτική διανόηση, τις εθνικές μειονότητες, την εθνική αστική τάξη και με ηγεμόνα την εργατική τάξη».¹⁴

Το σχήμα της μονοπωλιακής δομής της οικονομίας, ειδικά από την άποψη της πρόσδεσης στην Κοινή Αγορά και της εξ αυτής προλεταριοποίησης, εμφανώς διευκολύνει τη θεωρητική-προγραμματική ενσωμάτωση και των μεσαίων στρωμάτων αλλά και της «ενδογενούς» εθνικής αστικής τάξης από την Αριστερά. Η στρατηγική και τακτική συμμαχία εγκλείεται, μεταξύ άλλων, στο επίπεδο της κοινής μοίρας, των επιπτώσεων από την πολιτική των «ανοικτών θυρών» και της παγκόσμιας συγκέντρωσης κεφαλαίου. Η μετατόπιση της πολιτικής αιχμής σε μια αντιμονοπωλιακή και ταυτόχρονα αντιιμπεριαλιστική ατραπό, άλλωστε, απομακρύνει ουσιαστικά από «ευαίσθητες» αιχμές που αφορούν τον πυρήνα της ατομικής ιδιοκτησίας και της σχέσης εκμετάλλευσης όπως πραγματώνεται από το μικρό και μεσαίο κεφάλαιο.

Φτάνουμε έτσι σε μια «εθνικοποιημένη» έγκληση του υποκειμένου της αναγκαίας «Αλλαγής»: ένα κοινωνικό πολύπτυχο που συσπειρώνει όσους πλήττονται από μια πολιτική εθνικής μειοδοσίας, ανεξάρτητα από την ταξική τους θέση. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην Πολιτική Απόφαση του Α΄ Συνεδρίου της ΕΔΑ: «Η κοινότητα των βασικών συμπεριόντων ολόκληρου του Έθνους, όλων των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων πλην της ξενόδουλης ολιγαρχίας [...] δημιουργεί την αντικειμενική βάση της πλατύτατης εθνικής πατριωτικής συνεργασίας για την δημοκρατική Αλλαγή».¹⁵

Δεν έχει ιδιαίτερη αξία να σχολιαστούν οι διαφορετικές σημασίες με τις οποίες επενδύεται το σημαίνον της «Αλλαγής»

από το ΚΚΕ και την ΕΔΑ. Σε αντίθεση με την ΕΔΑ που επιδιώκει να διατηρήσει το χαρακτήρα ενός ευρύτερου συμμαχικού σχήματος, το ΚΚΕ διακηρυγμένα αποβλέπει ευθέως στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, με τον οποίο και συνδέει «την αντι-ιμπεριαλιστική δημοκρατική επανάσταση» την οποία ευαγγελίζεται. Η «Αλλαγή» είναι για το ΚΚΕ η αφετηρία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας, με τη σταδιακή εθνικοποίηση-κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής αρχής γενομένης από τις μονοπωλιακές επιχειρήσεις.¹⁶ Η χρονική μετάθεση του σοσιαλιστικού στόχου έχει γίνει αποδεκτή από το ΚΚΕ νωρίτερα. Το 1954, και στο πλαίσιο των μετά το θάνατο του Στάλιν πολιτικών διεργασιών και προσπαθειών της ΕΔΑ για συγκρότηση ευρύτερων συμμαχικών σχημάτων με φορείς του Κέντρου, το ΚΚΕ αποσύρει το «Σχέδιο Προγράμματος» που έκανε λόγο για «σοσιαλιστικό μετασχηματισμό» και για «λαϊκή δημοκρατία σαν άμεση επιδίωξη», προκειμένου αυτό να μη λειτουργήσει σαν αντίβαρο στη συσπείρωση των προοδευτικών, πατριωτικών-δημοκρατικών δυνάμεων.¹⁷ Για την ΕΔΑ, η οποία επισήμως δεν διεκδικεί τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, οι διατυπώσεις είναι πιο συγκαλυμμένες και ταυτίζονται με την πιο μετριοπαθή Προγραμματική Διακήρυξη για τη «Δημοκρατική Αλλαγή» του ΚΚΕ (1957). Η «Αλλαγή» εδώ νοείται ως έκφραση «ενόπτηας όλων των αντι-μονοπωλιακών αντι-ιμπεριαλιστικών δυνάμεων» και συσχετίζεται με την επιτυχή αποκατάσταση της εθνικής ανεξαρτησίας, τον εκδημοκρατισμό (με βασικό μέλημα τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και τη θεσμοθέτηση της απλής αναλογικής), την οικονομική ανάπτυξη και τη βελτίωση του βιοτικού και πολιτιστικού επιπέδου.¹⁸

Στο ακολουθούμενο από την ελληνική Αριστερά σχήμα πάντως, το οποίο επι-

14. Θέσεις για τα σαραντάχρονα του ΚΚΕ, ό.π., σ. 313.

15. «Πολιτική απόφαση Α΄ Πανελλαδικού Συνεδρίου της ΕΔΑ», *Το Α΄ Πανελλαδικό Συνέδριο 28-11 έως 2-12-1959 (εισηγήσεις-αποφάσεις)*, Αθήνα 1960, σ. 180.

16. Πρόγραμμα του ΚΚΕ, ό.π., σ. 55.

17. «Απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Αποσύρει το Πρόγραμμα του ΚΚΕ [Σχέδιο] απ' τη συζήτηση (22.11.1954)», *Το ΚΚΕ. Επίσημα Κείμενα*, τόμ. 7ος, ό.π., σ. 412.

18. *Το Α΄ Πανελλαδικό Συνέδριο*, ό.π.

τρέπει στην κοινωνικο-οικονομική δομή να εμφανίζεται ως διαμορφούμενη εξωγενώς λόγω της εξάρτησης, οι ταξικές αναλύσεις εξασθενούν. Μεταπολεμικά, η σταδιακή εγκατάλειψη του σχήματος της ταξικής πάλης είναι ούτως ή άλλως εμφανής, όπως αποδεικνύει άλλωστε και η γενικευμένη ενσωμάτωση της έννοιας «λαός» στο κομματικό λεξιλόγιο. Φυσικά, η εργατική τάξη παραμένει «η πιο συνεπής, η πιο δραστήρια και η πιο αποφασιστική δύναμη». Ωστόσο, παρά την πάγια κριτική που ασκείται από το ΚΚΕ στην ΕΔΑ ότι υποτιμά εργατικά ζητήματα και ότι δεν διαθέτει στα ηγετικά της κλιμάκια αναγνωρισμένα συνδικαλιστικά στελέχη, ούτε το ΚΚΕ ενσωματώνει σε δικά του προγραμματικά κείμενα έναν διαφοροποιημένο τρόπο ανάλυσης που να επικεντρώνει αυστηρά σε ταξικά ζητήματα. Οι διαφορές είναι πολύ περισσότερο υφολογικές και όχι ερμηνευτικές ως προς το σκέλος της ανάλυσης του κοινωνικού σχηματισμού και του ρόλου της εργασίας εντός αυτού.

Αντί επιλόγου

Το βασικό ερώτημα, επομένως, που τίθεται μεταπολεμικά αφορά την αναπτυξιακή-παραγωγική διαδικασία εντός του ευρύτερου πλαισίου λειτουργίας του καπιταλισμού-ιμπεριαλισμού. Στις αναγνώσεις της ελληνικής Αριστεράς της δεκαετίας του '50 και του '60, το δίπολο «εξωγενές-εγχώριο» θα αποτελέσει το βασικό πρίσμα υπό το οποίο θα ιδωθεί συνολικά η αναπτυξιακή δραστηριότητα. Η ανάλυση του παγκόσμιου καπιταλισμού περιορίζεται στην ιχνηλάτηση των διαδρομών του ξένου κεφαλαίου, ενώ ο εγχώριος κοινωνικός σχηματισμός περιγράφεται επιφανειακά, αν όχι ιμπεριονιστικά, επικαθοριζόμενος από τον μεταπρατισμό και τη μεταφορά πλεονάσματος. Οι σχέσεις μεταξύ των εκάστοτε κοινωνικών κατηγοριών και ο σύνθετος και αντιφατικός τρόπος με τον οποίο θα εξελιχθούν οι παραγωγικές δυνάμεις παραμένει εκτός

εστίασης. Από την άλλη πλευρά, η σχέση ανεπτυγμένων-μη ανεπτυγμένων χωρών διαβάζεται μονοδιάστατα ως σχέση εκμετάλλευσης και παρακώλυσης της ανάπτυξης, σχήμα που μεταφέρεται αυτούσιο για να περιγράψει τη σχέση Κοινής Αγοράς-Ελλάδας ως μετωνυμία ή εκδοχή του δίπολου «μνητροπολιτικών-περιφερειακών» περιοχών που συναντάται στις θεωρίες εξάρτησης.

Ωστόσο, οι απόψεις αυτές συνυπάρχουν με ένα ισχυρό αναπτυξιακό αίτημα και δεν περιορίζονται αποκλειστικά στο «ανήκειν» σε ένα ημι-αποικιακό πλέγμα χωρών. Η ματαίωση των προσδοκιών για ευρεία παραγωγική ανασυγκρότηση συνυπάρχει, σε ένα βαθμό, με τον μεταπολεμικό οπτιμισμό και συμπυκνώνεται σε πολλαπλά εγχειρήματα γύρω από την ΕΔΑ που επιδιώκουν να διεκδικήσουν έναν περισσότερο τεχνοκρατικό-επιστημονικό χαρακτήρα (επιστημονικά συνέδρια, μελετητικές εταιρείες όπως η ΕΜΟΚΑ, περιοδικές εκδόσεις όπως τα *Σύγχρονα Θέματα*). Το αίτημα για μια αυτοδύναμη εθνική πορεία ανάπτυξης δεν παύει να συμβαδίζει με το αίτημα προσέγγισης των ανεπτυγμένων και εκβιομηχανισμένων χωρών.

Υπό το πρίσμα αυτής της θεώρησης, το δίπολο ισχυρή ενδογενής ανάπτυξη-εξάρτηση τρόπον τινά «πολιτικοποιείται» υπό τη μορφή της διαίρεσης Αριστερά-Δεξιά. Ταυτόχρονα, η πολιτική διαίρεση «εθνικοποιείται»: στις δυνάμεις της υποτέλειας αντιπαρατίθενται οι δυνάμεις της «Αλλαγής», οι δυνάμεις που θα «ολοκληρώσουν» την εθνική-οικονομική ανεξαρτησία και θα συνδράμουν στην ιστορική περαίωση των «λαϊκών διεκδικήσεων». Βασική στη θεώρηση αυτή, λοιπόν, είναι η συσχέτιση της οικονομίας με τη μετεμφυλιακή καχεκτική δημοκρατία, η οποία και ταυτίζεται επί της ουσίας με τη διακυβέρνηση της ΕΡΕ. Η ανάσχεση της «εθνικοφροσύνης», επίσημης κρατικής ιδεολογίας της περιόδου, και η επανένταξη της αριστερής-εαμικής παράταξης στον «εθνικό κορμό» περνά εντέλει μέσα από τη διάμρφωση του αντιδεξιού μετώπου που επιμελώς φιλοτεχνεί καθ' όλη αυτή την

περίοδο η ελληνική Αριστερά. Η αντι-ιμπεριαλιστική συνιστώσα αποτελεί βασική παράμετρο του αντιδεξιού αυτού μετώπου, στη βάση του οποίου επιδιώκεται ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του «εθνικού».

Εμμένοντας στην περιγραφή της εκμετάλλευσης της χώρας από ένα μάλλον απροσδιόριστο «ξένο» κεφάλαιο και με τη σταθερή βεβαιότητα περί όξυνσης των αντιθέσεων του καπιταλισμού που θα επισπεύσει την αενάως προϊούσα κρίση του, η ελληνική Αριστερά μοιάζει ωστόσο να υποτιμά τις πραγματικά μεγάλες αλλαγές που επέρχονται στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό κατά τη μεταπολεμική περίοδο και οι οποίες συναρτώνται άμεσα όχι με την κρίση αλλά με τη μεταβολή, τους μετασχηματισμούς και την ενίσχυση της καπιταλιστικής λειτουργίας. Η μετάβαση στην οικονομία της «αντιπαροχής» και των

υπηρεσιών, των μορφωτικών απαιτήσεων, της κοινωνικής κινητικότητας και ενσωμάτωσης, της πλήρους μεταβολής των αγροτικών ηθών καθώς η ελληνική οικονομία χάνει τον αγροτικό χαρακτήρα της, υπονομεύονται από την πρωτοκαθεδρία των αναλύσεων περί «ληστρικών συμβάσεων» που απολαμβάνουν οι ξένες εταιρείες και της γνώριμης στο κομμουνιστικό λεξιλόγιο αργκό περί «φτωχοποίησης».

Αν να αναλυτικά σχήματα που χρησιμοποιεί η Αριστερά αυτή την περίοδο θα γνωρίσουν μεταδικτατορικά έναν δεύτερο βίο, με χρήσεις και καταχρήσεις από κομματικούς χώρους πέραν αυτής (Ελεφάντης, 1991), οι πραγματικές κοινωνικές και πολιτισμικές μεταβολές των «χρυσών χρόνων», όπως έμεινε γνωστή η περίοδος 1945-1973, μάλλον έμειναν εκτός του πεδίου εστίασής της. **Τ**

b

- Brewer, Anthony** (1990), *Marxist Theories of Imperialism. A Critical Survey*, Routledge, Λονδίνο, Νέα Υόρκη, 21990.
- Γουργιώτης, Γ.** (1967), «Οι εξωτερικές μας συναλλαγές υπό τον έλεγχο των ξένων μονοπωλίων», *Ελληνική Αριστερά*, τεύχ. 43, Φλεβάρης, σ. 52-57.
- [ΕΔΑ]** (1956) *Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ (15-18 Ιουλίου 1956)*. *Εισηγήσεις, Πολιτική Απόφαση, Ψηφίσματα, Καταστατικό*, Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα.
- [ΕΔΑ]** (1959), *Σχέδιο προγράμματος της ΕΔΑ*, Αθήνα.
- [ΕΔΑ]** (1960), *Το Α΄ Πανελλαδικό Συνέδριο 28-11 έως 2-12-1959 (εισηγήσεις-αποφάσεις)*, Αθήνα.
- [ΕΔΑ]** (1960), *Πρόγραμμα*, Αθήνα.
- [ΕΔΑ]** (1961), *Πρόγραμμα Πατριωτικής Συνεργασίας*. *Εγκρίθηκε από την Ε΄ Σύνοδο της ΔΕ της ΕΔΑ*, Αθήνα Απρίλιος.
- [ΕΔΑ]** (1963), *Το Β΄ Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ (8-15 Δεκεμβρίου 1962)*. *Τα επίσημα κείμενα*, Αθήνα.
- Ελεφάντης, Άγγελος** (1991), *Στον αστερισμό του λαϊκισμού*, εκδόσεις «Ο Πολίτης», Αθήνα.
- Ηλιού, Ηλίας** (1956), «Οικονομικά προβλήματα του ελληνικού λαού», *Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ (15-18 Ιουλίου 1956)*. *Εισηγήσεις, Πολιτική Απόφαση, Ψηφίσματα, Καταστατικό*, έκδοση Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα.
- Ηλιού, Ηλίας** (1959), *Η Ελληνική Οικονομία κάτω από τον οδοστρωτήρα της Κοινής Ευρωπαϊκής Αγοράς*, έκδοση του Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα.
- Ηλιού, Ηλίας** (1962), *Η αλήθεια για την Κοινή Αγορά*, Αθήνα.
- Ιορδάνογλου, Χρυσόφης** (2004), «Η οικονομία 1949-1974. Ανάπτυξη και νομισματική σταθερότητα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, τόμ. 9ος, Ελληνικά Γράμματα, σ. 59-86.
- Καζάκος, Πάνος** (2001), *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά*, Πατάκης, Αθήνα.
- Κιτσίκης, Νίκος** [επιμ.] (1962), *Η θύελλα της Κοινής Αγοράς*, Αθήνα.
- ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα (1934-1940)**, τόμ. 4ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1975.
- ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα 1949-1955**, τόμ. 7ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995.
- ΚΚΕ, Επίσημα κείμενα, 1956-1961**, τόμ. 8ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1997.
- ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα, 1961-1967**, τόμ. 9ος, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2002.
- Κυριαζής, Γιώργος** (1965), «Η ΕΚ και το ξένο κεφάλαιο», *Ελληνική Αριστερά*, τεύχ. 23, Ιούλιος, σ. 30-41.
- Κωνσταντινίδης, Γ.** (1965), «Το ΚΚΕ και η οικονομική ανάπτυξη», *Ελληνική Αριστερά*, τεύχ. 25-26, Αύγουστος-Σεπτέμβριος, σ. 59-68.
- Λαμπρινού, Κατερίνα** (2017), *ΕΔΑ 1956-1967. Πολιτική και ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα.
- Μήτρου, Νίκος** (1964), «Ο ρόλος των μεσαίων στρωμάτων», *Ελληνική Αριστερά*, τεύχ. 11-12, Ιούνιος-Ιούλιος, σ. 36-41.
- Αρχαιακές πηγές**
ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτιά 279 και 418.